

Χ. Α. ΧΩΜΕΝΙΔΗΣ

ΔΕΚΑΤΡΙΑ

Μια αληθινή ιστορία

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία

Πεζογραφία – 625

Χ. Α. Χωμενίδης, Δεκατρία

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Πάρις Μέξης

Διορθώσεις: Νάντια Κουτσοουρούμπα

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπέννης

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη) και

Χ. Α. Χωμενίδης, Αθήνα, 2026

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Απρίλιος 2026

Κ.Ε.Τ. Κ538 Κ.Ε.Π. 273/26

ISBN 978-618-07-1848-5

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Στην οικογένεια που διάλεξα: στους φίλους μου.
Και στη Νίκη Χ.*

«Άμα κάνεις μια βουτιά στον εαυτό σου,
δεν θα βρεις τον εαυτό σου
αλλά όλους τους άλλους...»

Διονύσης Σαββόπουλος

Τσίρκο

ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΜΟΥ βγήκαν πρώτη φορά ραντεβού στις 3 Αυγούστου του 1957.

Είχε αγοράσει ο μπαμπάς μου δύο εισιτήρια για το Τσίρκο της Μόσχας, που επισκεπτόταν περιοδεύον την Αθήνα. Όσο κι αν έψαξα σε αρχεία, δεν έμαθα πού είχε στήσει την τέντα του και τι ακριβώς περιλάμβανε το πρόγραμμά του. Ακροβατικά, φαντάζομαι, ποδήλατα με μια ρόδα, με δυο και τρεις κοπέλες να σαλτάρουν στην πλάτη του αναβάτη. Ταχυδακτυλουργούς, φλογοφάγους, θηρία και θηριοδασαστές. Θηρία; Πολικές αρκούδες δηλαδή; Αιλουροειδή; Ελέφαντες; Κόμπρες που έβγαιναν από τα καλάθια τους λικνιζόμενες; Κλόουν είχα; Συγκροτήματα παραδοσιακών χορών από την απέραντη σοβιετική επικράτεια;

Μετά το τέλος –ή μήπως κατά τη διάρκεια της παράστασης, κάποια στιγμή που έσβησαν τα φώτα;– οι γονείς μου φιλήθηκαν για πρώτη φορά. Δεν έχω την ελάχιστη αμφιβολία ότι ο πατέρας μου, πολύ ψηλός και ογκώδης, έσκυψε πάνω από τη μάνα μου ελπίζοντας

εκείνη να μην τραβηχτεί ούτε να του γυρίσει καν το μάγουλο. Όταν του έδωσε τα χείλη της, θα τον πλημ-
μύρισε θριαμβική χαρά.

Γεννήθηκα εννέα ακριβώς χρόνια αργότερα, στις 3 Αυγούστου του 1966. Καταπληκτική σύμπτωση; Χαίρομαι να πιστεύω ότι κι εγώ –όπως και όλοι μας μάλλον– ένα τσίρκο είμαι, που στήνει διαρκώς φαντασμαγορίες, σκαρφίζεται νούμερα, δαμάζει όσο μπορεί τα άγρια ζώα μέσα του... Και απολαμβάνει το υπερθέαμα έστω και δίχως θεατές. Ακόμα κι όταν τα λιοντάρια και οι σαλιμπάγκοι του μένουν νηστικοί.

Άλλες συμπτώσεις, στην πραγματικότητα, έκριναν τον ερχομό μου στη ζωή.

Η γνωριμία της μάνας μου με τον πατέρα μου. Σε μία εταιρεία, θυγατρική της Αγροτικής Τράπεζας, που εξήγε γεωργικά προϊόντα στις χώρες του «εφαρμοσμένου σοσιαλισμού», αντάλλαξε για την ακρίβεια τα εσπεριδοειδή και τις ελιές της ελληνικής γης με τρακτέρ και θεριζοαλωνιστικές μηχανές ρώσικης ή ανατολικογερμανικής κατασκευής. Εκεί δούλευαν και οι δύο.

Δεκαενιά χρονών εκείνη, σαν τη μικρή αδελφή της Όντρεϊ Χέμπμπορν μέσα στη σκούρα μπλε ποδιά που φορούσαν υποχρεωτικά οι γυναίκες υπάλληλοι, με γαλλική μυτούλα, έντονα ζυγωματικά, σαρκώδες στόμα, λαμπερά μάτια, μέση δαχτυλίδι. Τι να την έθελξε άραγε σε εκείνον τον θεόρατο εικοσιεξάρη, τον ανοικνό-μητο σγουρομάλλη με τα τσαλακωμένα πουκάμισα

που άλλο δεν έκανε παρά να καπνίζει το ένα τσιγάρο πίσω από το άλλο και να λέει καλαμπούρια; – αδύνατον να ήταν όλα πετυχημένα.

Το θράσος του ίσως; Η φόρα με την οποία μπήκε στο γραφείο της ένα μεσημέρι, άρπαξε τα γυαλιά ηλίου της και τα εκσφενδόνισε από το ανοιχτό παράθυρο; – «σε ασχημαίνουν, Νίκη Νεφελούδη!»... Έσκυψε η Νίκη απ' το περβάζι, πρόφτασε να δει ένα τρόλεϊ να στρίβει από την Πατησίων και να συνθλίβει τα γυαλάκια της. Πώς και δεν τον χαστούκισε, πώς και του ξαναμίλησε;

Η γνωριμία της εκ πατρός γιαγιάς μου με τον εκ πατρός παππού μου είχε συμβεί είκοσι επτά χρόνια νωρίτερα, σε ασύγκριτα πιο ευνοϊκές συνθήκες.

Σύστησε ο Δημήτρης Γληνός, πρόεδρος τότε του Εκπαιδευτικού Ομίλου, στη μικρή του αδελφή έναν νεαρό δικηγόρο που, αφού είχε πολεμήσει στο μικρασιατικό μέτωπο, είχε μετεκπαιδευτεί στις Βρυξέλλες. Εκεί είχε μυηθεί στον σοσιαλισμό όχι του Λένιν μα του Κάουτσκι. Στη σοσιαλδημοκρατία δηλαδή. Η Λώρα γοητεύτηκε από τον ψηλόλιγνο τύπο με το ονειροπόλο ύφος, το μονόκλ και το λινό κοστούμι. Το φλερτ τους εξελίχθηκε ραγδαία. Παντρεύτηκαν μέσα σε λίγες εβδομάδες, στο σπίτι της, στην οδό Μαυρομιχάλη. Επιτρέπονταν τότε οι κατ' οίκον γάμοι, ερχόταν με ραντεβού ο παπάς.

«Ήμουν εξάκισια μες στο νυφικό που είχα ράψει μόνη μου!» αναπολούσε η γιαγιά μου, η οποία δεν φειδό-

ταν φιλοφρονήσεων προς τον εαυτό της αλλά και προς όποιον άνθρωπο συναντούσε – «κάτι όμορφο έχει ο καθένας» έλεγε, «του το τονίζεις και του φτιάχνεις τη διάθεση...». Στην εικόνα της ως νύφης, που δυστυχώς δεν έχει απαθανατιστεί, επικέντρωνε στο στήθος της. «Στήθος μαρμάρινο, αρχαίας θεάς! Ως τα πενήντα μου δεν φόρεσα σουτιέν!»

Πόσων χρονών ακριβώς ήταν η Λώρα όταν παντρεύτηκε τον Χρήστο; Οι γνώμες διίστανται. Κατά την αστυνομική της ταυτότητα ήταν συνομήλική του, του 1901 – οι προσφυγοπούλες ωστόσο, φτάνοντας στην Ελλάδα μετά την Καταστροφή, δηλώνονταν αρκετά νεότερες. Η μάνα μου ισχυριζόταν ότι, σε μια στιγμή αδυναμίας, της είχε ομολογήσει πως είχε γεννηθεί το 1891, «στα εννιάμερα της Παναγιάς την επομένη», ήτοι στις 24 Αυγούστου. Όταν έκανε άρα τον πατέρα μου, σαραντάριζε; Και στη Νατάσσα, πέντε χρόνια αργότερα, είχε πατήσει τα σαράντα πέντε; Ακραίο ακούγεται σε μια εποχή που δεν υπήρχαν ακόμα υποβοηθούμενες συλλήψεις...

Κανένας πάντως δεν απέδωσε την ελάχιστη διάρκεια του γάμου τους –μόλις τρεις μήνες– στη διαφορά της ηλικίας. «Ασυμφωνία χαρακτήρων» γράφτηκε ως αιτία στο διαζύγιο. «Ήταν ερωτευμένος με την άλλη κοπέλα, την Κλυτώ...» έλεγε η Λώρα. «Ένα φεγγάρι που είχαν τσακωθεί, για να γυρίσει σελίδα με παντρεύτηκε. Δεν πάει όμως έτσι η ζωή...» κατέληγε δίχως ψήγμα παράπονου.

Δεν χωρούσε άλλωστε σύγκριση ανάμεσά τους. Όχι με την έννοια πως κάποια τους υπερείχε προφανώς της άλλης. Μα πως η καθεμιά είχε τις δικές της χάρες.

Αδελφή του Δημήτρη Γληνού η Λώρα, του εμβληματικού προοδευτικού διανοούμενου; Θυγατέρα Παπαδόγιαννη η Κλυτώ, σόι ανώτατων βενιζελικών στρατιωτικών από την Ερμιονίδα.

Είχε φτιάξει η Λώρα από το μηδέν, μαζί με την αδελφή της την Αδαμαντία, έναν οίκο μόδας, ο οποίος μπορεί να μην είχε την αίγλη του Τσούχλου, να μην έντυνε τις κυρίες της Αυλής, απευθυνόταν όμως στις συζύγους των υψηλόβαθμων δημοσίων υπαλλήλων; Ήταν η Κλυτώ μορφωμένη, πολύγλωσση, μεταφράστρια στο Υπουργείο Εξωτερικών.

Πληθωρική και αισθησιακή η Λώρα; Κομψή, μπριόζα, με μια παιδική ομορφιά η Κλυτώ.

Αφού είχε πια χωρίσει με τον Χρήστο, το καλοκαίρι του 1930 κατάλαβε η Λώρα πως ήταν έγκυος. Ούτε της πέρασε από το μυαλό να ρίξει το παιδί. Του έδωσε απλώς το όνομα του δικού της πατέρα, που είχε μεταναστεύσει νεότατος λόγω φτώχειας από την Άνδρο στη Σμύρνη και είχε ανοίξει ποτοποιαλείο. Το βάφτισε Αλέξανδρο.

Η Αδαμαντία πέθανε νέα, από καρκίνο. Αγόρασε στα τελευταία της το οικογενειακό μνήμα στο Πρώτο Νεκροταφείο – κάθε απόγονος του Αλέξανδρου Γληνού εκεί μέσα μπαίνει.

Η Λώρα εκποίησε τον οίκο μόδας, πήρε ένα οικόπεδο στην Κυψέλη κι έχτισε σπίτι δίπατο. «Στη Φω-

κίωνος Νέγρη να το χτίσεις» την προέτρεπαν. «Ζουρλαθήκατε; Να μας θερίζουν τα κουνούπια;» Πράγματι, στη Φωκίωνος κυλούσε –και βάλτωνε– το ρέμα Λεβίδη, που πήγαζε από τα Τουρκοβούνια.

Το 1935, της έκανε πρόταση γάμου ο εξ Ηλείας συμβολαιογράφος Λύσανδρος Μοσχούλας. Χήρος; Αδιάφορο. Δεξιός, βασιλόφρων; Ακόμα πιο αδιάφορο, εφόσον της άρεσε ως άντρας. Ζήτησε ο Λύσανδρος για τη Λώρα συστάσεις από τον Χρήστο, του είπε εκείνος τα καλύτερα. Δεν του αρκούσε. «Επειδή, κυρία Γληνού» της έκανε, «δεν είστε τυρί φέτα για να σας γυρίσω στον μπακάλη, θα μου κάνετε, σας παρακαλώ, μια χάρη. Θα εμφανισθείτε εμπρός μου γυμνή». Η Λώρα συμβουλευτήκε τον αδελφό της. «Λογική αξίωση» είπε ο Δημήτρης. «Μόνο που θα φοράς μια κομπινεζόν και θα τον ενημερώσεις ότι έχεις, χαμηλά στην κοιλιά, σημάδι από σκωληκοειδίτιδα». Έτσι και συνέβη. Κάθισε ο Λύσανδρος στον καναπέ του σαλονιού και η Λώρα τού έκανε πασαρέλα. Μπήκε από τη μια πόρτα και βγήκε από την άλλη.

Τη νύχτα του γάμου, μετά το κρεβάτωμα, ο γαμπρός αναχώρησε προς άγνωστη κατεύθυνση. Το ίδιο και την επομένη. Και τη μεθεπομένη. Τη Λώρα την έτρωγαν τα φίδια – διπλοπαντρεμένος ήταν; μπλεγμένος σε σκοτεινές υποθέσεις; πού εξαφανιζόταν και επέστρεφε χαράματα; Δίσταζε να τον ρωτήσει, φοβόταν ίσως την αλήθεια. Με τα πολλά αποκαλύφθηκε ότι ο Λύσανδρος απλώς είχε και δεύτερο επάγγελμα. Ντίλερ σε χαρτο-

παικτικές λέςχες. Προφανώς δεξιοτέχνης της τράπουλας. Όποτε κέρδιζε, ήταν πανευτυχής, χαρτζιλίκωνε τους πάντες. Όταν έχανε, έπεφτε σε κατάθλιψη, δεν σηκωνόταν από το κρεβάτι μέχρι να σουρουπώσει. «Λώρα, το καθοίκι!» φώναζε. Το «κάνω τον Λύσανδρο» έγινε οικογενειακή έκφραση. Σημαίνει ταβανοσκοπώ.

Το σμίξιμο της εκ μητρός γιαγιάς μου με τον εκ μητρός παππού μου –λέω σμίξιμο καθώς λόγω ιδεολογίας δεν καταδέχθηκαν ποτέ τη χριστιανική ένωση– είναι απολύτως κατανοητό. Ηγέτης του εργατικού κινήματος ο Βασίλης Νεφελούδης, στα είκοσι έξι του ήδη πρώτος σε ψήφους βουλευτής Αθηνών, ερωτεύεται την πιο ωραία κοπέλα της κομμουνιστικής νεολαίας. Τα κουβεντιάσανε πίνοντας πορτοκαλάδα στο Πεδίον του Άρεως, τα βρήκανε και πορεύτηκαν μαζί για τα επόμενα εξήντα έξι χρόνια.

Οι γονείς μου συνεπώς ήταν αμφότεροι παιδιά της Αριστεράς. Της ηττημένης στον Εμφύλιο Αριστεράς. Έφεραν βαθιά τραύματα επιλογών που δεν είχαν κάνει οι ίδιοι.

Ως γενικός γραμματέας του μικρού Σοσιαλιστικού Κόμματος, ο Χρήστος Χωμενίδης, γαλβανισμένος κατά τη μεταξική δικτατορία σε εξορίες και φυλακές, υπήρξε ένας από τους τέσσερις που συνυπέγραψαν, τον Σεπτέμβριο του 1941, την ίδρυση του ΕΑΜ.

Λένε ότι το κείμενο που είχε προτείνει προέβλεπε πως, σε όσα τμήματα της ελληνικής επικράτειας απε-

λευθερώνονταν από τους κατακτητές, θα εφαρμοζόταν κατευθείαν ο σοσιαλισμός. Το ΚΚΕ απέρριψε την πρότασή του ως υπερβολικά ριζοσπαστική. Ο παππούς μου ήρθε σύντομα σε ρήξη με τους κομμουνιστές, κατηγορώντας τους ότι καπελώνουν το λαϊκό κίνημα. Εκείνοι τον κατήγγειλαν πως είχε ανοίξει παρτίδες με τον Γιάννη Τσιγάντε, τον αξιωματικό που είχε φτάσει στην Ελλάδα από τη Μέση Ανατολή ως απεσταλμένος των Εγγλέζων για να οργανώσει την αντίσταση, του είχαν –λέει– δώσει γι' αυτόν τον σκοπό δώδεκα χιλιάδες χρυσές λίρες. Ή ακόμα και με τον Άγγελο Έβερετ, στον οποίο όφειλαν τη σωτηρία τους πολλοί Εβραίοι της Αθήνας, παρέμενε εντούτοις ο αρχηγός της Αστυνομίας. Ο Χρήστος διεγράφη από το ΕΑΜ, συκοφαντήθηκε από τον «Ριζοσπάστη», για να επανέλθει αργότερα, να ανέβει στο βουνό, στους Κορυτσάδες, και να οριστεί γενικός διοικητής Πελοποννήσου, με αποστολή να οργανώσει, την άνοιξη του 1944, τις ελεύθερες εκλογές.

Διασχίζοντας με βάρκα τον Κορινθιακό, μαζί με τον φίλο του Τάκη Πετρίδη, έπεσαν σε γερμανική περίπολο. Συνελήφθησαν και κρατήθηκαν στις φυλακές Λυμπεροπούλου στην Πάτρα. Ο Χρήστος απέρριψε πρόταση να οργανωθεί απόδρασή του, αφενός επειδή δεν ήθελε να διακινδυνεύσουν σύντροφοί του, αφετέρου διότι οι Γερμανοί δεν συνήθιζαν να εκτελούν πολιτικά πρόσωπα. Στις 8 –φев– Μαΐου, ένας φαντάρος των δυνάμεων κατοχής σκοτώθηκε από Έλληνες σε συμπλο-

κή σε μια ταβέρνα ή ίσως σε ένα μπουρδέλο. Σε αντίποινα στήθηκαν κρεμάλες στα Ψηλά Αλώνια.

Η εκτέλεση του παππού μου βρίθει ανατριχιαστικών –και ποιητικών– λεπτομερειών. Έχοντας, λέει, ξεπουλήσει όλα του τα άλλα ρούχα στη φάση της μεγάλης πείνας, απαγχονίστηκε με το επίσημο ένδυμα. Με το σμόκιν του. Τελευταία του επιθυμία ήταν να μιλήσει στους ανθρώπους που παρακολουθούσαν αζημέρωτα πίσω από τα ασφαλιστά παντζούρια της πλατείας. Δεν εκφώνησε τον ίδιο του τον επικήδειο. Τους μίλησε αντιθέτως για τις καλύτερες μέρες που ανατέλλουν, τους διαβεβαίωσε ότι ο ναζισμός θα ηττηθεί και οι κατακτητές θα φύγουν. Τους εξόρκισε να διαφυλάξουν ως κόρην οφθαλμού την τόσο ακριβά κερδισμένη ελευθερία. Οι ταγματασφαλίτες εφάρμοσαν το ουγγρικό σύστημα απαγχονισμού. Έδεσαν γύρω από τους λαιμούς των μελλοθανάτων όχι σκοινί αλλά πετσέτα, πιο φαρδύ ύφασμα, ώστε ο θάνατος να έρθει αργά και βασανιστικά.

Νωρίς το πρωί, η Κλυτώ έφτασε στην Πάτρα. Χτύπησε την πόρτα της φυλακής, «σε περιμένει ο άνδρας σου στα Ψηλαλώνια» της είπαν. Τον αντίκρισε αιωρούμενο, αγγκάλιασε τα πόδια του. Πλήρωσε τον νεκροθάφτη για να μην τον ρίξει στον ομαδικό τάφο, να του σκάψει έναν δικό του. Λίγο καιρό αργότερα, αυτοκτόνησε με τον ίδιο τρόπο. Την πρόσεχαν, την επιτηρούσαν, καθώς το είχε αναγγείλει ότι ήθελε να υποφέρει όπως ο Χρήστος της. Κρεμάστηκε –φουρκίστηκε,

όπως το λένε— από μια λεμονιά έξω από το πατρικό του, στην Ακράτα Αχαΐας.

Υπάρχει μια ανεξακρίβωτη φήμη. Ότι επικεφαλής του εκτελεστικού αποσπάσματος ήταν ο μετέπειτα δικτάτορας Γεώργιος Παπαδόπουλος, υπηρετώντας υπό τις διαταγές του Νικόλαου Κουρκουλάκου, ο οποίος επί Χούντας διορίστηκε διοικητής της Αγροτικής Τράπεζας.

Και ένα αίνιγμα. Η αναλογία ήταν ένας προς δέκα — ένας Γερμανός στρατιώτης αν σκοτωνόταν, δέκα Έλληνες πήγαιναν στο εκτελεστικό απόσπασμα. Γιατί στα Ψηλαλώνια κρέμασαν έντεκα;

Ο χαμός του Χρήστου και της Κλυτώς σημάδεψε προφανώς βαθιά τον δεκατριάχρονο τότε Αλέξανδρο. Αφού φιλοξενήθηκε για μερικούς μήνες στην πατρική του οικογένεια στην Ακράτα, επέστρεψε με αδενοπάθεια στη μαμά του στην Κυψέλη. Άλλη σκιά εδώ — δεν το τάζαν το παιδί, επάνω στην ανάπτυξη; Δεν είχαν ούτε στο κεφαλοχώρι τρόφιμα; Ο πληθυσμός πάντως των πόλεων και μετά την Απελευθέρωση επένετο. Ακόμα και η Λώρα με τον Λύσανδρο και τη μικρή τους κόρη, τη Νατάσσα, έλεγαν το ψωμί ψωμάκι. «Αναγκάστηκε ο Αλέξανδρος» μου διηγούνταν η μάνα μου «να πουλάει λεμόνια στην Ομόνοια. Και ας είχε μεγαλώσει με αστικές ανέσεις, κι ας ήταν μαθητής στο Πειραματικό Σχολείο στο Κολωνάκι...».

Έγραφε επίσης, ως νεαρός επονίτης, συνθήματα σε τοίχους. Στα Δεκεμβριανά φρουρούσε με τουφέκι τα

γραφεία του ΕΑΜ Κυψέλης. Λίγο αργότερα, παραλάβανε με τους συμμαθητές του τα κιβώτια που έστειλε η ΟΥΝΡΑ, η συμμαχική βοήθεια. Περιείχαν γάλα και αυγό σε σκόνη, κονσέρβες με λαχανικά για να μην πάθει ο πληθυσμός σκορβούτο. Και πολλά πολλά τσιγάρα. Λάκxu Στράικ. Έτσι ξεκίνησε το κάπνισμα.

Το 1948, η Νίκη μπήκε με τους γονείς της στη βαθιά παρανομία. Ο Βασίλης Νεφελούδης είχε διαγραφεί από το ΚΚΕ με απόφαση του Ζαχαριάδη. Είχαν έρθει σε ρήξη χρόνια νωρίτερα, στις φυλακές της Κέρκυρας, κι ο Νίκος τού τη φύλαγε. Καταδιωκόμενος από τις αρχές, απόβλητος από το Κόμμα, εκείνος, ο κάποτε γραμματέας της κεντρικής επιτροπής του, κλείστηκε για επτά χρόνια, μαζί με τη γυναίκα και την κόρη του, σε ένα σπίτι στη Νέα Σμύρνη. Ψεύτικα ονόματα, αυστηροί συνωμοτικοί κανόνες, διαρκής αγωνία πως κάποιος θα τους αναγνωρίσει και θα τους καρφώσει. Η Νίκη εγκατέλειψε στα δέκα της το σχολείο. Ο πατέρας της ανέλαβε τη μόρφωσή της. Ξεσκονίζοντας τις δικές του γνώσεις, μελετώντας πριν από εκείνη τα διδακτικά βιβλία, της δίδασκε το εγκύκλιο πρόγραμμα των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού και όλου του εξατάξιου γυμνασίου. Πλην των Θρησκευτικών. Στα Νέα Ελληνικά ξέφευγαν από τα εγκεκριμένα ηθικοπλαστικά αναγνώσματα και έκαναν τα επαναστατικά ποιήματα του Βαλαωρίτη και του Παλαμά, του Βάρναλη και του Ρίτσου. Άντε και κάνα του Καβάφη, από τα «φιλοσοφικά» του. Στην Ιστορία τη

μούσε στην –αλά Γιάνης Κορδάτος– μαρξιστική ανάλυση.

Το 1949, ο Αλέξανδρος εισήχθη στη Νομική. Πώς, με το οικογενειακό του παρελθόν, δεν του στερήσαν την πρόσβαση στο πανεπιστήμιο; Έτσι και είχες έστω κι έναν θείο στο ΕΑΜ, σε θεωρούσαν μίاسμα. Σου έφραζαν τους δρόμους. Πόσω δε μάλλον εάν ήσουν γιος του ιδρυτή του και ανιψιός του Δημήτρη Γληνού, που είχε γράψει την περίφημη μπροσούρα «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ».

Νομίζω ότι ο πατέρας μου έκανε ό,τι μπορούσε για να μην τον ρίξει το εμφυλιακό κράτος στο περιθώριο. Ο ίδιος, λόγω ηλικίας, δεν είχε ουσιαστική δράση. Οι ομοϊδεάτες του Χρήστου, οι σοσιαλιστές, είχαν μετά τα Δεκεμβριανά πάρει σαφείς αποστάσεις από το ΚΚΕ, ουδόλως είχαν συμμετάσχει στο δεύτερο αντάρτικο. Γιατί να έχει ο Αλέξανδρος συνειδησιακό πρόβλημα να αποκηρύξει τον κομμουνισμό, για τον οποίο έτσι κι αλλιώς, βάσιμα, αμφέβαλλε;

Το Κόμμα όσο ζοριζόταν, τόσο σκληραίνει. Γινόταν ολοένα και πιο μισαλλόδοξο, απαιτούσε από τους οπαδούς του υπέρτατες προσωπικές θυσίες. Μετά την πανωλεθρία στον Γράμμο, ανακοίνωσε ότι ο Δημοκρατικός Στρατός μένει με «το όπλο παρά πόδα». Ιδεώδες πρόσχημα για να φτύσει αίμα όποιος αριστερός βρισκόταν στην Ελλάδα. Εκτός αν υπέγραφε δήλωση μετανοίας, πράγμα που θεωρούνταν εξόχως ατιμωτικό. Κάλλιο να σε σταύρωναν στη Μακρόνησο παρά «να

την πάταγες», όπως το έλεγαν. Μυριάδων νέων οι προοπτικές χάθηκαν. Πολλοί σακατεύτηκαν ή τρελάθηκαν από τα βασανιστήρια. Για να μην παραβιάσουν την κομματική γραμμή. Με την περίπτωση Πλουμπίδη ο κανιβαλισμός ξεπέρασε κάθε όριο. Ενώ τον είχαν ήδη εκτελέσει στο Χαϊδάρι, το ραδιόφωνο της «Ελευθέρας Ελλάδας» από το Βουκουρέστι τον κατηγορούσε πως είχε φυγαδευτεί στην Αμερική και ξεκοκάλιζε εκεί τα αργύρια της προδοσίας. Η κυβέρνηση της Αθήνας τον ξέθαψε και τον φωτογράφησε. Το αυτί του Ζαχαριάδη δεν ίδρωσε.

Ο οικογενειακός μύθος λέει πως ο μπαμπάς μου έπαιξε τον φάκελό του με έναν αστυνομικό στην πρέφα. Τον κέρδισε, και ο άλλος τον κατέστρεψε. Έτσι κι αλλιώς, το κλίμα στην πρωτεύουσα ήταν πολύ λιγότερο πνιγηρό από όσο στην ύπαιθρο. Ακόμα κι όταν στα βουνά μαίνονταν οι μάχες, στην πρωτεύουσα ο κόσμος σύχναζε στα καφενεία, πήγαινε στα θέατρα, ονειρευόταν το μέλλον του. Και οργανωμένος να ήσουν κάποτε, με τα πολλά έβρισκες μια διέξοδο. Σε ανεχόταν στοιχειωδώς το κράτος. Κι ας συνέχιζες να ψηφίζεις Αριστερά.

Το 1955, οι γονείς της Νίκης εκμεταλλεύτηκαν τα μέτρα επιείκειας που νομοθετήθηκαν, και παραδόθηκαν. Έπεσαν σχετικά στα μαλακά, έμειναν λίγους μήνες στη φυλακή. Η κατ' οίκον διδασκαλία της δεν αναγνωρίστηκε από το Υπουργείο Παιδείας. Ούτε στο πανεπιστήμιο στη Μόσχα τη δέχτηκαν παρά τις υποσχέ-

σεις του πατέρα της, ο οποίος παρέβλεπε ότι ήταν διαγραμμαμένος από το Κόμμα. Με τη βοήθεια ενός θείου της, του Γιάννη Καραμάνου, προσλήφθηκε στην Αγγρέζ. Με τυπικά προσόντα απόφοιτης τετάρτης δημοτικού. Ξεκίνησε από τηλεφωνήτρια, έγινε στη συνέχεια δακτυλογράφος, έφτασε ιδιαίτερα γραμματέας του διευθυντή. Πλήρωνε από τον μισθό της για να μάθει στενογραφία, γραφομηχανή, αγγλικά. Βοηθούσε οικονομικά και το σπίτι της.

Όπως και ο Αλέξανδρος το δικό του.

Το 1950, ο Λύσανδρος Μοσχούλας είχε πεθάνει από καρκίνο του προστάτη, μη αντιμετωπίσιμο εκείνον τον καιρό. Οι τελευταίοι του μήνες ήταν αφόρητοι και για τον ίδιο και για τη Λώρα. Η σεξουαλική του ρώμη δεν έλεγε, παρά τους πόνους και τις αιμορραγίες, να κοπάσει – κρυβόταν ο άνθρωπος από τον θάνατο μέσα στην αγκαλιά της γυναίκας του. Στο ξόδι του, η Νατάσσα, στα δεκατέσσερά της, φόρεσε μαύρα. Δεν τα έβγαλε για τα επόμενα αρκετά χρόνια. Το χρώμα της πήγαινε καταπληκτικά. Έβαψε τα μαλλιά της ξανθά και έγινε η ωραία της Κυψέλης.

Ο Αλέξανδρος άρχισε να δουλεύει για να στηρίξει τη μάνα και την αδελφή του. Γι' αυτό χρειάστηκε σχεδόν μία δεκαετία ώσπου να τελειώσει τη Νομική; Μήπως ένιωθε συν τοις άλλοις ψυχικά εξαντλημένος, μπαφιασμένος, απρόθυμος να επενδύσει στο μέλλον του; Και προτιμούσε να απολαμβάνει όσο γινόταν την κάθε μέρα;

Το 1954, η αναβολή του έληξε. Παρουσιάστηκε στην Κόρινθο και βρέθηκε να υπηρετεί στην ΕΣΑ. Μπορεί να μην ήταν ακόμα σώμα βασανιστών, όπως κατέληξε επί Χούντας, αποτελούσε ωστόσο τη στρατιωτική αστυνομία. Οι εσατζήδες, με την ψαρωτική στολή τους –γκέτες, γκλομπ στη ζώνη, πηλήκιο με ψηλό γείσο–, ενέπνεαν μεν τον Γιάννη Τσαρούχη, σκορπούσαν δε τον τρόμο στους άλλους φαντάρους. Στρατονόμοι, ναυτονόμοι και αερονόμοι έβγαιναν σε τριάδες περίπολα στην Αθήνα, στο κατόπι του κάθε κοπανατζή, οινόφυλα, μπουρδελιάρη ή έστω ακομβίωτου κληρωτού, που πρόσβαλλε την τιμή των ενόπλων δυνάμεων. Του άρεσε στην ΕΣΑ; Σίγουρα το προτιμούσε από το να υπηρετεί σε κάποιο τάγμα ανεπιθυμήτων και να σηκώνει έναν σταυρό που δεν τον είχε διαλέξει.

Η Νίκη είχε στερηθεί την ξενοιασιά των παιδικών χρόνων, την περιπέτεια της εφηβείας. Είχε μεγαλώσει χωρίς συμμαθήτριες, φιλενάδες, χωρίς αγόρια να τη φλερτάρουν. Της είχε γίνει συνήθεια, τικ, όταν περπατούσε στον δρόμο να κοιτάζει κάθε λίγο πίσω από την πλάτη της, μην την ακολουθούσε κανένας χαφιάς.

Ο Αλέξανδρος είχε δει την Ιστορία να συμπαραλιάζει σχεδόν τη ζωή του. Να του καταργεί κάθε αίσθηση ασφάλειας. Μπορεί να μην έχασε την ορμή του, μπορεί να έκανε το χιούμορ ασπίδα του... Τρόμαξε όμως για πάντα. Στην καθημερινότητα ήταν πληθωρικός, πνευματώδης, χαριτωμένος ή εριστικός ανάλογα με τα κέφια του, τρυφερός και γενναιόδωρος. Μα στις μεγά-

λες αποφάσεις, όταν δεν τις υπαγόρευε ο έρωτας, δί-
σταζε να ρισκάρει. Φοβόταν από πού θα του 'ρθει. Το
πιστεύω ακράδαντα: ο μπαμπάς μου δεν ανέπτυξε πλή-
ρως τη δυναμική του. Παρέμεινε μια ανολοκλήρωτη
χειρονομία. Μια υπόσχεση που έμεινε μετέωρη.

Πώς να μη φιληθούν η Νίκη και ο Αλέξανδρος στο
τσίρκο της Μόσχας, στις 3 Αυγούστου του 1957; Πώς
να μη γίνουν ο ένας για τον άλλον;

Ηνίοχος

ΘΑ ΠΡΟΤΙΜΟΥΣΑΝ –ούτε λόγος– έναν διαφορετικό γαμπρό. Κάποιον νεαρό δοσμένο αγνά στην υπόθεση της Αριστεράς. Και ας μην είχε τις οικογενειακές περιγαμηνές του Χωμενίδη και του Γληνού. Και ας μην ήταν φοιτητής. Και ας μην έκανε τη Νίκη τόσο ευτυχισμένη. Αυτό το τελευταίο δεν το καταλάβαιναν καθόλου – «παλάβωσες; τι του βρίσκεις;»).

Το μόνιμα σαρκαστικό του ύφος, η αυθάδειά του, που εκείνους τους την έδινε, την κόρη τους τη διασκέδαζε. Την απελευθέρωνε. «Να φτύνετε τον κόρφο σας που δεν νίκησε το ΚΚΕ» τους πέταξε μια μέρα. «Πρώτους πρώτους εσάς θα είχε γδάρει ζωντανούς ο Ζαχαριάδης». Πού ήξερε ο εσατζής τι σήμαινε να αφιερώνεις άνευ όρων τη ζωή σου σε ένα ιδανικό; («Και τη ζωή των παιδιών σου άμα λάχει...») θα τους απαντούσε δηκτικά. Με ποιο δικαίωμα τους έξιψε τις πληγές; Κρατήθηκαν για να μην τον πετάξουν έξω από το σπίτι τους, υπερέβησαν κάθε όριο ανεκτικότητας.

Το καλοκαίρι, ήρθαν στην Ελλάδα οι Platters. Ένα συγκρότημα από το Λος Άντζελες, αποτελούμενο αποκλειστικά από μαύρους. Απίθανες φωνές, λυρικότατες, είχαν ανέβει στην κορυφή των τσαρτ με το «Only You». Τραγούδησαν στα «Αστέρια» της Γλυφάδας, σε μια εξέδρα μπροστά –ή μέσα;– στη θάλασσα.

Ο Αλέξανδρος βρήκε εισιτήρια. Η Νίκη περίμενε πώς και πώς το βράδυ του Σαββάτου. Δεν θα έμπαινε στη μύτη των γονιών της λέγοντάς τους ότι πάει στη συναυλία των Αμερικάνων – το ροκ εν ρολ θεωρούνταν παρακμιακή μουσική που διέφθειρε τους νέους. Αλλά πως είχε γενέθλια μια συνάδελφός της.

«Δεν έχεις να πας πουθενά!» της ανακοίνωσε ο μπαμπάς της. «Απόψε θα μας έρθει επίσκεψη ο Γιάννης και θα μας διαβάσει αποσπάσματα από το καινούριο του μυθιστόρημα, που δεν το έχει ακόμα τελειώσει! Θα ζήσουμε μια ξεχωριστή βραδιά. Μία μυσταγωγία!»

Υποτάχθηκε η μάνα μου, ανήλικη γαρ. Καθόταν σε αναμμένα κάρβουνα στο μπαλκόνι της Νέας Σμύρνης και άκουγε τον συγγραφέα να διαβάζει το χειρόγραφο του. Σιγά μην άκουγε – σιγά μην μπορούσε να συγκεντρωθεί! Ο νους της ήταν στα «Αστέρια». Τέντωνε τα αυτιά της, μήπως και φέρει το αεράκι καμιά νότα από τη Γλυφάδα. Όταν το βιβλίο εκδόθηκε, κι ας έκανε βαθιά αίσθηση σε Ελλάδα και Γαλλία κι ας πήρε βραβεία, η Νίκη δεν μπορούσε ούτε να το ανοίξει. Της θύμιζε το πάρτι πλάι στο κύμα που είχε στερηθεί.

Ναι. Ο συγγραφέας λεγόταν Γιάννης Χατζηανδρέας, γνωστότερος με το ψευδώνυμο Στρατής Τσίρκας. Το μυθιστόρημα ήταν η «Λέσχη», το πρώτο μέρος της τριλογίας «Ακυβέρνητες Πολιτείες».

«Μπορεί να μην ταιριάζουν τα χνότα σας, μα ο Αλέξανδρος είναι θαυμάσιο παιδί!» τους διαβεβαίωνε ο Γιάννης Καραμάνος, ο άντρας της αδελφής του Βασίλη, της Φωφώς. Γιατί να εμπιστευτούν την κρίση του, η οποία τον είχε ωθήσει να ορκιστεί υπουργός στην κυβέρνηση Τσολάκογλου, με την ιδέα πως έτσι θα έσωζε τους Έλληνες από τα χειρότερα; Αγαθές προθέσεις είχε και τότε, δεν το αρνούνταν. Έβλεπε όμως την πραγματικότητα με υπερβολική, μέχρις αφέλειας, αυτοπεποίθηση. Πίσω από τους παραμορφωτικούς φακούς της δικής του κοινωνικής θέσης, που δεν είχε τρωθεί παρά τον δωσιλογισμό του. «Όλοι ζητάνε προίκα, έχετε να την προικίσετε;» το χόντραινε ο Καραμάνος. «Ο Χωμενίδης δεν θέλει τίποτα, μονάχα την αγάπη του...»

Παραμέρισαν τελικά τους δισταγμούς, έδωσαν την ευχή τους. Αρραβωνιάστηκαν η Νίκη και ο Αλέξανδρος. Γνωρίστηκαν τα σόγια. Δεν του αρκούσε όμως αυτό του μούργου – είχε και την αξίωση να κυκλοφορεί με τη θυγατέρα τους ελεύθερα, να την επιστρέφει στο πατρικό της όποτε γούσταρε, ως και να κοιμούνται αγκαλιά στην Κυψέλη. Πού τα είχε δει αυτά γραμμένα στην Ελλάδα του 1959; Αν δεν κρατιόταν, ας επέσπευδε τον γάμο.

«Αφού φοράμε ήδη βέρες!» πείσμωνσε. «Δεν μου έχετε εμπιστοσύνη;» «Γιατί να σου έχουμε;» μειδίασε σαρ-

δόνια ο μέλλων πεθερός του. Το μάτι τότε του Αλέξανδρου γύρισε. Έβγαλε από το δάχτυλο τη βέρα και του την πέταξε στα μούτρα. «Να χέσω κι εσάς και τον κομμουνισμό σας!» είπε κι έφυγε. Η Νίκη δεν τον ακολούθησε.

Οι γονείς της ανακουφίστηκαν. Πίστεψαν πως εκείνος ο τραγέλαφος είχε τελειώσει. Ότι ύστερα από μια περίοδο συγγνωστού αισθηματικού πένθους η κόρη τους θα συνερχόταν και θα 'παιρνε τη ζωή της αλλιώς.

Αμ δε! Ξανάρχισαν να συναντιούνται. Τα έφτιαζαν πάλι στα κρυφά. Ποια κρυφά; Κυκλοφορούσαν άνετοι αγκαλιά στον δρόμο, την κοπανούσε η Νίκη από τα αγγλικά για να πηγαίνουν τσάρκες. Την παράσερνε μήπως και στο πλυσταριό, στην ταράτσα της Λώρας, που το 'χε μετατρέψει σε δωμάτιό του από τα δεκάξι του;

«Σας είδαν στην οδό Σταδίου!» της πέταξε ένα απόγευμα η μάνα της. «Δεν ήμασταν εμείς, άλλοι ήταν!» χαχάνισε η Νίκη. Είχε κολλήσει το θράσος του.

Ούτε οι νουθεσίες, ούτε οι απειλές, ούτε καν τα χαστούκια (της είχε αστράψει ο πατέρας της δυο τρία όταν τον είχε φέρει στο αμύν) απέδιδαν. Ο έλεγχος είχε χαθεί. Ας ξεκαθαρίζε λοιπόν η κατάσταση μια και καλή. «Μπαίνω μεθαύριο στο νοσοκομείο για εγχείρηση χολής» της ανακοίνωσε. «Αν επιμένεις με εκείνον τον άνθρωπο, σε μια βδομάδα που θα επιστρέψω να μη σε βρω εδώ. Να τα έχεις μαζέψει».

Δεν χρειάστηκε να της το επαναλάβει. Την επόμενη Κυριακή, ο Αλέξανδρος ναύλωσε ένα τρίκυκλο. Φόρτωσαν τα υπάρχοντα της Νίκης και πήγαν στην Κυ-

ψέλη. Η Λώρα είχε στρώσει το κατώφλι με ροδοπέταλα για να υποδεχθεί τη νύφη της. Την άλλη κιόλας μέρα έβγαλαν άδειες γάμου. Ορίστηκε στη Νέα Σμύρνη, στις 16 Απριλίου 1961.

«Η κόρη σας παντρεύεται στην Αγία Φωτεινή! Τώρα δα που μιλάμε!» τους χτύπησαν την πόρτα κάτι πιτσιρικάδες και τους είπαν τα μαντάτα. Έσφιξε η Σοφία τα δόντια και συνέχισε να πλάθει κεφτέδες. Κάτι μουρμούρισε ο Βασίλης κι επέστρεψε στην κυριακάτικη εφημερίδα του.

Για λόγους τακτ, δεν παρέστη στο μυστήριο ούτε η Λώρα. Στις λιγοστές φωτογραφίες εικονίζεται το ζευγάρι και οι δυο κουμπάροι –κολλητοί του γαμπρού– σε μια άδεια κατά τα άλλα εκκλησία. Ψέματα, υπάρχει και ένα παρανυφάκι. Ένας άγνωστός τους μπόμπιρας, που έπαιζε στην πλατεία και τους ικέτεψε να κρατήσει τη λαμπάδα. Ο Αλέξανδρος φοράει σκούρο κοστούμι, η Νίκη όχι νυφικό αλλά ταγέρ. Πήγαν μετά να το γιορτάσουν, μεσημεριάτικα, στην ταβέρνα «Η Καλύβα». Δεν τους περίσσευαν λεφτά για κάτι περισσότερο.

Πρέπει να κοιτάμε καχύποπτα τους εφέστιους θεούς μας. Να αμφισβητούμε τους μύθους που τους εξιδανικεύουν. Να ανακαλύπτουμε το ψέμα που κουκουλώθηκε, την προδοσία ή το τραύμα που αποσιωπήθηκε, ώστε να μη χαλάσει η εικόνα της οικογένειας. Όσο κι αν έψαξα, δεν βρήκα στη φάβα αυτή κανένα λάκκο. Το μόνο που θα μπορούσε κάποιος τζόρας να τους προσάψει είναι ότι η Νίκη και ο Αλέξανδρος ερωτεύτηκαν

παράφορα –εν μέρει, υποσυνείδητα– από αντίδραση. Επειδή είχαν απόλυτη ανάγκη να ξεφύγουν από τις σκιές των προηγούμενων, να ξεκινήσουν τη δική τους φωτεινή ιστορία, να πάψουν να είναι «η κόρη του τάδε» και ο «γιος του δείνα». Να βγάλουν συνάμα τη γλώσσα σε μια κοινωνία όπου τα προξενιά καλά κρατούσαν, οι νύφες παραδίδονταν παρθένες, οι γαμπροί φιλούσαν τα χέρια των πεθερικών κι όλοι μαζί φωτογραφίζονταν στο κεφαλόσκαλο της εκκλησίας.

Έφτιαξαν τον δικό τους πλανήτη με τα δικά τους ψυχικά υλικά. Τον τροφοδότησαν με μουσικές, ταινίες, παραστάσεις.

Πήγαιναν κινηματογράφο τρεις και τέσσερις φορές την εβδομάδα, συχνά έβλεπαν δυο έργα, απόγευμα-βράδυ. Ξεκινούσαν οι προβολές από το μεσημέρι –είχες ένα δώρο κενό; έβγαζες εισιτήριο και χωνόσουν στον σινεμά. Η Αθήνα είχε εκατοντάδες κυριολεκτικά αίθουσες, χειμερινές και θερινές, από τον «Ορφέα» των χιλίων εννιάκοσίων θέσεων μέχρι τα οικόπεδα στις συνοικίες, που τα έστρωναν με χαλίκι, αγόραζαν πέντε ντουζίνες καρέκλες και έδειχναν τις ταινίες στον ασπρισμένο μαντρότοιχο. Το πλατύ κοινό (μεγάλο ποσοστό του οποίου δυσκολευόταν να διαβάξει υπότιτλους – ο αναλφαριθμητισμός στην Ελλάδα έφτανε το 1960 το 18%), το πλατύ κοινό προτιμούσε τις ελληνικές ταινίες, κωμωδίες και μελοδράματα. Άντε και καουμπόικα με προφανή πλοκή και πολύ πιστολίδι. Οι ξένες ταινίες αξιώσεων –από Χίτσκοκ μέχρι Φελλίνι, Βισκόντι, Γκο-

ντάρ– παίζονταν σε μετρημένες κεντρικές αίθουσες. Εκεί μπαινόβγαιναν η Νίκη και ο Αλέξανδρος.

Στο θέατρο επικρατούσε ανάλογη κατάσταση. Φάρσες και επιθεωρήσεις από τη μία, με λαοφίλητους καρατερίστες και με φαντασμαγορικά μπαλέτα. Έργα ρεπερτορίου από την άλλη, στο Εθνικό. Και πρωτοποριακές παραστάσεις στου Κουν. Ο έτερος επιφανής αδελφός της Λώρας ήταν ο Γιώργος Γληνός, πρωταγωνιστής του Εθνικού. «Λαμπρός ηθοποιός» τον αποτιμούσε εκείνη φλεγματικά, «μα πόσο άτυχος να έχει για μέτρο σύγκρισης τον Αιμίλιο Βεάκη...». Αγαπήθηκαν κεραυνοβόλα η Νίκη με τον θείο Γιώργο, κι ας είχε εκείνος φήμη βιτριολικού ανθρώπου με τον κακό λόγο στο στόμα. Τον θαύμασε στο έργο του Πιραντέλλο «Έξι Πρόσωπα Ζητούν Συγγραφέα». Εκεί ξεχώρισε ως καταπληκτικό ταλέντο και τον Δημήτρη Παπαμιχαήλ, πολύ προτού γίνει είδωλο στο πλευρό της Βουγιουκλάκη.

Οι γονείς μου κρατούσαν τα προγράμματα, έγγραφαν λακωνικές κριτικές στην πρώτη σελίδα και τα έδεναν σε τόμους. Αγόραζαν επίσης το περιοδικό «Θέατρο» του Κώστα Νίτσου, το οποίο περιείχε τα πλήρη κείμενα των έργων που ανέβαιναν στις αθηναϊκές σκηνές. Από Τσέχοφ και Ιονέσκο μέχρι Μουρσελά και Καμπανέλλη.

Ξεφυλλίζοντας τα προγράμματα, περιηγούμαι στον θεατρικό παράδεισο των αρχών του '60. «Απόψε Αυτοσχεδιάζουμε», θίασος Μυράτ-Ζουμπουλάκη, μουσι-

κή Χατζιδάκι. «Το Αυγό», τραγικωμωδία του Φελισιέν Μαρσώ, όπου έδωσε τα ρέστα του ο Δημήτρης Χορν. «Όμορφη Πόλη» του Μίκη Θεοδωράκη στο «Παρκ» της λεωφόρου Αλεξάνδρας και, δυο τετράγωνα παραπέρα, «Οδός Ονείρων» του Μάνου Χατζιδάκι. Το ίδιο καλοκαίρι του 1962.

Κοιτάω τις φωτογραφίες που τραβούσαν με μια μηχανή μάρκας Kiev, απομίμηση της θρυλικής Leica.

Η Νίκη και ο Αλέξανδρος, η Γιώτα και ο Ντίνος, η Μήτσα και ο Μήτσος. Κλίμα γαλλικής νουβέλ βαγκ. Υποβλητικοί φωτισμοί από χειροποίητα αμπαζούρ – άδειαζαν ένα μπουκάλι ούισκι, «Black and White» ή «Vat 69», και προσάρμοζαν στον λαιμό του μια λάμπα. Τα κορίτσια με στενές φούστες, ντεκολτέ, βαμμένα χείλη, μαλλί ριγμένο στο πρόσωπο. Τα αγόρια με μαύρα ζιβάγκο, καπνίζουν με ύφος Χάμφρεϋ Μπόγκαρτ ή έστω Ζαν Πολ Μπελμοντό στο «Με Κοιμένη την Ανάσα».

Για μπάνιο στη Βουλιαγμένη. Ο Αλέξανδρος φοράει μια πετσέτα σαν κασκόλ, κρατάει μία λάμπα πετρελαίου και παριστάνει τον Διογένη τον Κυνικό, που αναζητούσε με το φανάρι τίμιο άνθρωπο. Εκδρομή, Πάσχα, στην Ακράτα. Πιωμένοι θείοι, κοντοκουρεμένα ξαδελφάκια γύρω από τον οβελία, η τσίγκνα –λες– τρυπάει το χαρτί – δημοτικά ακούνε ή λαϊκά ή ελαφρά του Σώτου Παναγόπουλου και του Τώνη Μαρούδα; Πρέπει να είναι προχωρημένη άνοιξη, Μάιος. Στην επιστροφή από το οικογενειακό τραπέζι, σταματούν πλάι στη θάλασσα. Η Νίκη ξαπλώνει στο καπό ενός

αυτοκινήτου, με άσπρο ολόσωμο μαγιό. Ποζάρει αισθησιακότατα. Η διαφορά από φωτογραφία σε παρალიά τρία χρόνια πριν; Ξυρίζει πλέον τις μασχάλες της.

Η ατμόσφαιρα μυρίζει σεξ. Ερωτευμένο σεξ. Ξένοιαστο σεξ. «Η πρώτη φροντίς το πρωί και η τελευταία το βράδυ» έλεγε η μάνα μου, παραφράζοντας μια διαφήμιση οδοντόκρεμας.

Στο μεταξύ, ο Αλέξανδρος –με την προτροπή και με τη συμπαράστασή της– έχει επιτέλους τελειώσει τη Νομική. «Δεν θα μείνεις στην Αγρέζ, υπάλληλος με πτυχίο! Θα ξεκινήσεις δική σου δουλειά, δικό σου γραφείο!» τον πείθει. Του ανοίγει κι άλλο παράθυρο. Να φύγουν στο Λονδίνο, να εργαστεί εκείνη στο υποκατάστημα της Αγροτικής Τραπεζής, να κάνει εκείνος μάστερ στο London School of Economics, το περίφημο LSE. Εκείνος στην αρχή συμφωνεί, έπειτα όμως κωλώνει. Επικαλείται τη Λώρα, που από τον θάνατο του Λύσανδρου έχει κάποια ψυχική ευπάθεια – «πώς να την αφήσω μόνη της;». Ο ουρανός είναι για τη Νίκη το όριο – να πετάξουν λαχταράει μαζί, να φτάσουν όσο γίνεται ψηλότερα. Φοβάται ο Αλέξανδρος ότι ανά πάσα στιγμή μπορεί ο ουρανός να πέσει και να τους πλακώσει...

Αφότου το έσκασε από τη Νέα Σμύρνη, η σχέση της Νίκης με τους γονείς της είχε διαρραγεί εντελώς. Ποιος ξέρει πόσα χρόνια θα έκαναν να ξαναμιλήσουν αν δεν αρρώστανε βαριά η Σουλτάνα, η μάνα του πατέρα της. Η λατρεμένη της Μικρασιάτισσα γιαγιά που την είχε

μεγαλώσει, «ως τον κώλο τα μαλλιά, ως τον ουρανό η κόρη!» της έλεγε όταν την έλουζε και τη χτένιζε παιδάκι – ο μπαμπάς της βρισκόταν στις φυλακές της Κέρκυρας και έπειτα στη Μέση Ανατολή. Η μαμά της στη νότια Πελοπόννησο, στο χωριό της, ώσπου διεκπεραιώθηκε στο βουνό, στο αντάρτικο... Την ειδοποίησαν ότι η γιαγιά της ψυχορραγούσε, έτρεξε, μόλις που την πρόλαβε ζωντανή.

Με τον θάνατο της Σουλτάνας, ο πάγος ως εκ θαύματος έλιωσε. Η Σοφία και ο Βασίλης αποδέχθηκαν την επιλογή της Νίκης. Συμφιλιώθηκαν με τον Αλέξανδρο. Δεν έχασαν χρόνο με εκατέρωθεν εξηγήσεις, να μηρυκάζουν τι είχε συμβεί, να αναλαμβάνουν και να αποδίδουν ευθύνες. Άνοιξαν την αγκαλιά τους ο ένας στον άλλον.

Με την αποσταλινοποίηση και την καθαίρεση του Ζαχαριάδη, το Κόμμα είχε αποκαταστήσει τον Βασίλη. Του έκαναν μερικά τελευταία καψόνια –που ο ίδιος δεν τα αντιμετώπισε καθόλου σαν καψόνια–, τον πήραν από την εκλογική του περιφέρεια, την Αθήνα, και τον έστειλαν υποψήφιο στη Σάμο. Έπειτα όμως τον όρισαν επικεφαλής του συνδικαλιστικού τομέα της ΕΔΑ. Μαζί με τον παλιό σοσιαλιστή Δημήτρη Στρατή.

Δεν θα αδιαφορούσε ο Βασίλης για τον γαμπρό του. Δεν θα τον άφηνε να ξεκινήσει τη σταδιοδρομία του από το μηδέν σε ένα περιβάλλον εξόχως ανταγωνιστικό – από τότε κίολας παραπονιούνταν οι δικηγόροι στην Αθήνα πως παραήταν πολλοί, ότι δεν περίσσευε για

όλους δουλειά. Τον σύστησε σε έναν σύνδεσμο νέων νομικών, που το Κόμμα τούς έστελνε υποθέσεις. Έγινε έτσι ο Αλέξανδρος εργατολόγος. Γνώρισε κι ένα λαϊκό παιδί, γιο σιδηροδρομικού από τα Φάρσαλα, αριστερό από την κούνια του, βασανισμένο στο εχθρικό περιβάλλον της εμφυλιακής υπαίθρου από παρακρατικούς και χωροφύλακες. Ταίριαζαν με τον Κώστα τα χνότα τους. Τακίμιασαν. Συνεταιρίστηκαν. «Χωμενίδης – Κιζιρίδης», οδός Σανταρόζα 1Δ, έκτος όροφος. Σύντομα ανέβηκαν σε μεγαλύτερο γραφείο στον όγδοο. Έγραψαν και ένα πρακτικό εγχειρίδιο, εκλαΐκευση της σωματειακής νομοθεσίας προς χρήση των συνδικαλιστών. Το μοίραζαν κι αβγάταιναν την πελατεία τους.

Πήγαν οι γονείς μου στην κηδεία του Λαμπράκη το 1963; Κατέβηκαν στις διαδηλώσεις το καλοκαίρι του 1965, με την Αποστασία; Δεν ξέρω. Δεν πρόφτασε ο μπαμπάς μου να μου αναλύσει την τότε κατάσταση από τη δική του οπτική.

Σίγουρα πίστευε στην ανάγκη ανοίγματος της κοινωνίας. Δημοκρατικής αλλαγής. Η αλματώδης οικονομική ανάπτυξη για την οποία επαίρονταν οι κυβερνήσεις Κωνσταντίνου Καραμανλή δεν είχε ανακόψει τα ογκώδη μεταναστευτικά ρεύματα προς «τις φάμπρικες της Γερμανίας και του Βελγίου τις στοές». Στην επαρχία επικρατούσε ακόμα ζόφος. Όσοι ήταν πολιτικά στιγματισμένοι κατέφευγαν στις μεγάλες πόλεις, για να ανασάνουν κάπως, άγνωστοι μεταξύ αγνώστων. Το να σου δώσουν άδεια μικροπωλητή, πόσω δε μάλ-

λον να σε προσλάβουν θυρωρό σε κάποια νεόδμητη πολυκατοικία, λογιζόταν σπουδαία τύχη. Κι ας στριμωχνόσουν σε δυο υπόγεια καμαράκια. Κι ας καταντούσες στα τριάντα, στα σαράντα σου, το παιδί για όλες τις δουλειές, να κάνεις τα θελήματα της καθεμιάς μεγαλοκυράτσας. Κι ας σε πίεζαν από το αστυνομικό τμήμα να γίνεις χαφιές, πολλοί –ανάθεμα την ανάγκη τους– υπέκυπταν.

Η Αριστερά, από την άλλη, είχε μήπως αναστοχαστεί για τα αυτοκτονικά της λάθη που είχαν συρρικνώσει το πάνδημο εαμικό κίνημα στα όρια του σταλινικού κόμματος; Το οποίο κόμμα επέμενε να κηδεμονεύει εκ του μακρόθεν, από το «παραπέτασμα», την ΕΔΑ. Να κατεβάζει μια καθαρή δέηθεν, δογματική και στενόκαρδη γραμμή. Ακόμα και τον «Επιτάφιο» του Μίκη Θεοδωράκη τον έβλεπαν στην αρχή με στραβό μάτι, είχε γαρ μπουζούκι, που το 'χαν για όργανο των χασικλήδων. Αν διαβάσει κανείς κριτική για τη «Στέλλα» στην «Αυγή» της εποχής, θα του πέσουν τα σαγόνια. Ότι η Μελίνα υποδύεται ένα γύναιο. Ότι ο Κακογιάννης ωραιοποιεί το λούμπεν προλεταριάτο. Όσο για τον «Ζορμπά», συκοφαντούσε κατά τη γνώμη τους την κρητική λεβεντιά.

Ο Άρθουρ Κάιςλερ είχε από χρόνια εκδώσει το «Μηδέν και το Άπειρο» – ξεκινώντας από τις δίκες της Μόσχας, αποδομούσε τον υπαρκτό σοσιαλισμό. Δεν ήθελε πολύ μυαλό για να καταλάβεις ποια ήταν τα γούρουνια στη «Φάρμα των Ζώων» του Τζορτζ Όργουελ.